

ลักษณะของอุปมาทัศน์ Characteristic of Allegory

พระเอกสิทธิ์ มณีศรี

หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
ประภาพร เพ็งพุ่ม

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเรื่อง “อุปมาทัศน์ในหนังสือมหาอานิสงส์ 108 กัณฑ์” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะของอุปมาทัศน์ ผลการวิจัยพบว่า อุปมาทัศน์ คือ เรื่องที่ถูกนำมาเล่า ประกอบการบรรยายต่าง ๆ ซึ่งจะต้องประกอบไปด้วยลักษณะ 3 ประการ ดังนี้คือ 1) เป็นเรื่องราว เรื่องเล่า หรือนิทาน 2) มีการสื่อความหมายสองนัย และ 3) เป็นการสั่งสอนศาสนา ศีลธรรม หรือการเมือง

คำสำคัญ: อุปมาทัศน์

Abstract

This article is part of the research “Allegory in power of good deeds 108 sections book” the purpose is to study the characteristic of Allegory. The research found that Allegory is a story that is told in the lecture, which must be composed of three characteristics: 1) is a story Narrative or tale 2) There are two meanings and 3) Religion, moral or political instruction.

Keyword: Allegory

บทนำ

ภายหลังจากเจ้าชายสิทธัตถะได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าที่ได้นับครีหิมาโพธิ์นั้น พระองค์ก็ได้ทรงพิจารณาข้อธรรมต่าง ๆ ที่ทรงค้นพบ และเสด็จประทับในสถานที่ 7 แห่ง เป็นเวลา 7 สัปดาห์ด้วยกัน ในสัปดาห์ที่ 5 ขณะประทับใต้ต้นอชปาลนิโครธ ซึ่งอยู่ห่างไกลจากต้นครีหิมาโพธิ์ไปทางทิศตะวันออกนั้น พระองค์ก็ทรงเกิดความดำริขึ้นในพระทัยว่าธรรมที่พระองค์ได้บรรลุนี้มีความละเอียด ลึกซึ้ง ยากเกินกว่าที่สัตว์โลกผู้ยังหลงอยู่ในกิเลสตัณหาจะเข้าใจได้ ถึงจะแสดงธรรมอย่างไรก็คงจะเป็นการกระทำที่เหนื่อยเปล่า เมื่อพระองค์ทรงพิจารณาดังนี้ พระทัยก็น้อมไปเพื่อการชวนชวนน้อย มิได้น้อมไปเพื่อแสดงธรรม ท้าวสหมบดีพรหมทราบความดำริในพระทัยของพระพุทธเจ้า จึงได้ลงมากราบทูลอาราธนาว่าสัตว์โลกที่มีกิเลสตัณหาอยู่สมควรที่พระพุทธเจ้าจะแสดงธรรมเพื่อโปรดสัตว์เหล่านั้นให้พ้นจากความทุกข์ ท้าวสหมบดีได้กราบทูลอาราธนาอย่างนี้ถึง 3 ครั้ง พระพุทธองค์จึงได้ทรงพิจารณาเรื่องเวไนยสัตว์เปรียบด้วยดอกบัว จากนั้นก็ทรงรับคำทูลอาราธนาของพรหม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 11-14)

จากที่กล่าวมา แสดงให้เห็นถึงความสำคัญและความยากในการแสดงธรรมโดยหวังจะให้เข้าถึงจิตใจของปุถุชนผู้ยังหลงติดอยู่กับความสุขทางโลก ที่แม้แต่พระพุทธเจ้าเองก็ยังทรงท้อพระทัย ต่อเมื่อได้รับคำทูลอาราธนาจากท้าวสหมบดีพรหม และทรงพิจารณาถึงความแตกต่างของคนที่มีพระทัยเปรียบเหมือนบัว 4 เหล่า ก็ทรงมีพระทัยน้อมไปเพื่อการแสดงธรรม และบุคคลกลุ่มแรกที่ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าก็คือ ปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 แต่กว่าที่จะได้แสดงธรรมนั้นพระองค์ทรงไ้มน้ำใจของพรหมทั้ง 5 ด้วยการตรัสถ้อยคำซ้ำกันถึง 3 ครั้ง ความว่า “ภิกษุ

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ 4 “ศาสตร์พระราชากับการสร้างสังคมอุดมปัญญาในยุคไทยแลนด์ 4.0”

วันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2561 ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ พวกเธอจงเงี่ยโสตสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้ว จะสั่งสอน จะแสดงธรรม เมื่อพวกเธอปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ ต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 18-20) และเมื่อพระองค์ทรงแสดงพระธรรมที่ชื่อว่า อัมจักรกัปปวัตนสูตรจบลงแล้วนั้น พราหมณ์ทั้ง 5 ก็บรรลุธรรมทั้งหมด ทำให้มีพระรัตนตรัยครบ 3 ประการ นี่แสดงให้เห็นถึงพุทธวิธีการสอนหรือการแสดงธรรมที่ดี มีประสิทธิภาพ ทำให้เข้าใจ และมองเห็นธรรมตามที่พระองค์ทรงแสดง

ในหนังสือวรรณคดีบาลี (คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553 : 18-19) ได้แสดงลักษณะหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ว่า

“พุทฺโฆ ภิกฺขเว มยา ธมฺมา เทสิตา สุตตํ เคยฺย เวยยากรณํ คาคา อุทานํ อิติวุตตกํ ชาตกํ อพฺภูตธมฺมํ เวทลณฺติ

คำแปล : ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายมากแลอันเราแสดงแล้ว คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาคา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม เวทลละ”

จากพุทธพจน์ข้างต้นนี้ทำให้ทราบว่า มีแบบวิธีแสดงเนื้อหาตามลักษณะของคำสอน 9 ประการ เรียกว่า นวังกัสตถุศาสน์ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต) (2559 : 221) ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า นวังกัสตถุศาสน์ หมายถึง คำสอนของพระศาสดา มีองค์ 9

นวังกัสตถุศาสน์นี้ ปรากฏใน (23 มีนาคม 2560) ได้อธิบายความหมายทั้ง 9 อย่างไว้ ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้คือ 1) สุตตะ คือ พระสูตร แปลว่า ด้าย หมายความว่า เรื่องที่นำมาผูกร้อยกรองเข้าด้วยกัน ในสมัยพุทธกาลคำว่า “สุตตะ” นี้ พระพุทธเจ้าทรงหมายถึง กฎ หลัก หรือหัวข้อธรรมสั้น ๆ มีตอนเดียวจบ และมีความสมบูรณ์ในตัว ซึ่งมักจะเอาเฉพาะตัวกฎปาติโมกข์ 2) คาคา คือ คำสอนประเภทที่อยู่ในรูปของบทประพันธ์ที่เป็นร้อยกรอง เช่น บทประพันธ์ในเถรคาถา เถรีคาถา ธรรมบท และคาถาที่ไม่เรียกว่าสูตรในสุตตนิบาต 3) เคยยะ แปลว่า ขับ ร้อง สวด เป็นการขับร้องเป็นทำนองคล้ายกับคาถา แต่หมายเอาคำสอนที่มีอยู่ในรูปของร้อยแก้วและร้อยกรองในเรื่องเดียวกัน ลักษณะของเคยยะ คือ บทร้อยกรองมักจะแทรกอยู่ตอนกลางหรือตอนท้ายของส่วนที่เป็นร้อยแก้วเป็นส่วนใหญ่ 4) เวยยาकरणะ หมายถึง คำสอนที่มีลักษณะเป็นคำตอบ ท่านหมายเอาคำสอนในพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด สูตรที่ไม่มีคาถาปน และพุทธพจน์ในลักษณะอื่นที่ไม่สงเคราะห์เข้าในองค์อีก 8 อย่าง จัดเข้าในเวยยาकरणะทั้งสิ้น 5) อุทาน หมายถึง คำพูดที่เปล่งออกมาจากลำคอ อันมาจากความประทับใจในบุคคลหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือมาจากได้เห็นสังขารบางอย่างอันเป็นภาวะที่น่าอัศจรรย์ หรือที่ทำให้เกิดการประจักษ์ชัดในความจริงของชีวิต คำอุทานนี้ออกมาทั้งในรูปของร้อยแก้วและร้อยกรอง ทั้งที่เป็นคำอุทานของพระพุทธเจ้าหรือพระสาวก 6) อิติวุตตกะ คือ คำสอนของพระพุทธเจ้าที่พระสาวกหรือบุคคลบางคนได้ยกขึ้นมาอ้างเพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นหรือเป็นหลักฐาน 7) ชาตก แปลตามรูปศัพท์ว่า เรื่องที่เคยเกิดขึ้นแล้ว เป็นเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า แม้จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับผู้อื่นบ้างแต่ก็จะมีพระโพธิสัตว์อยู่ในเหตุการณ์นั้น ๆ ด้วย 8) อัพภูตธรรม คือ คำสอนหรือเรื่องน่าอัศจรรย์ใจ และ 9) เวทลละ คือ คำสอนประเภทที่แจกแจงความหมายอย่างละเอียด ซึ่งอาจทำโดยการอธิบายขยายความ หรือโดยการวิเคราะห์ความหมายทางไวยากรณ์ เช่น อธิบายว่า เวทนา มาจากกิริยาศัพท์ว่า เวทิตา แปลว่า รู้สึก ซึ่งปรากฏอยู่ในมหาเวทลลสูตร เป็นต้น

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ 4 “ศาสตร์พระราชากับการสร้างสังคมอุดมปัญญาในยุคไทยแลนด์ 4.0”

วันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2561 ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

นวัคส์ตฤตศาสน์เป็นแบบอย่างให้แก่พระสาวกได้นำมาใช้เป็นกลวิธีในการช่วยกันประกาศพระศาสนาและเผยแผ่หลักธรรมคำสอน ตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าทุกวันนี้รูปแบบจะเปลี่ยนแปลงไปบ้าง อาจจะใช้เพียงรูปแบบเดียว หรือผสมผสานกันหลายรูปแบบ แต่ก็ยังอยู่ในขอบเขตของนวัคส์ตฤตศาสน์เช่นเดิม อุปมาที่ศน์ก็เป็นกลวิธีการถ่ายทอดหลักธรรมที่อยู่ในนวัคส์ตฤตศาสน์นั้น กล่าวคือ การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าหรือแม้แต่ของพระสาวก จะต้องยกเรื่องราวมาประกอบเพื่อให้ผู้ฟังมีความเข้าใจในหลักธรรมนั้นได้ง่ายยิ่งขึ้น การยกเรื่องราวเพื่อนำมาเปรียบเทียบให้เห็นอย่างง่าย ๆ และเพื่อเป็นอุทาหรณ์ เป็นคติสอนใจ เรื่องที่ถูกนำมาเล่าประกอบหัวข้อธรรมเหล่านี้ก็คือกลวิธีการใช้ อุปมาที่ศน์ (Allegory) นั่นเอง ดังที่ราชบัณฑิตยสถาน (2552 : 564-565) ได้ให้ความหมายของอุปมาที่ศน์ไว้ว่า คือ เรื่องเล่าขนาดสั้นหรือขนาดยาวทั้งที่เป็นร้อยแก้วหรือร้อยกรอง มีความหมายตรง ๆ ตามเนื้อเรื่องอย่างหนึ่ง และมีความหมายที่สองแฝงอยู่อีกอย่างหนึ่ง และแม้ความหมายแรกจะน่าสนใจ แต่ความหมายที่สำคัญและน่าสนใจที่แท้จริงอยู่ที่ความหมายที่สอง สอดคล้องกับคำนิยามของกอบกุล อิงคุทานนท์ (2539 : 7-9) ที่ได้ให้ความหมายของ Allegory หรือเรื่องแต่งเปรียบเทียบหรือนิยายเปรียบเทียบไว้ว่า คือ เรื่องที่แต่งความหมายเป็นนัยแฝงไว้เสมือนเป็นอุปมาสำหรับ “ความหมายที่แท้จริง” อาจสรุปได้ว่าเรื่องแต่งเปรียบเทียบเป็นเรื่องที่เสนอความหมายอย่างซ่อนเร้นไว้ในรูปของสิ่งอื่น ซึ่งตรงกับความเห็นของสมเกียรติ รัชขมณี (2551 : 72) ที่ว่าอุปมาที่ศน์คือ การยกเรื่องสั้น ๆ มาเล่าประกอบให้เข้าใจในเรื่องนั้น ๆ ชัดเจนขึ้น และเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับกรณวิชาการ (2541 : 38) ที่ได้อธิบายความหมายของอุปมาที่ศน์ไว้ว่าหมายถึง การใช้เรื่องราวหรือนิทานขนาดสั้นหรือขนาดยาวประกอบ วิธีนี้เป็นการขยายหรือแนะโดยนัยให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเข้าใจได้อย่างชัดเจนในแนวความคิด หลักธรรมะ หรือข้อควรปฏิบัติที่ผู้เขียนประสงค์จะสื่อไปยังผู้อ่านผู้ฟัง มีผู้รู้เรียกกลวิธีนี้ว่าอุปมาที่ศน์

เมื่อพิจารณาจากคำจำกัดความของอุปมาที่ศน์ข้างต้น และความหมายของนวัคส์ตฤตศาสน์ที่ปราชญ์ขยະได้ให้ไว้ จะพบว่า อุปมาที่ศน์สามารถจัดให้เข้าในนวัคส์ตฤตศาสน์ได้ 4 รูปแบบ คือ คาถา เวยยาकरणะ อัพภูตธรรม และชาตก ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ คือ 1) คาถา *ประเภทวัตถุคาถา* จะเป็นเรื่องเล่าถึงเหตุการณ์อันเป็นที่มาของคำสอน เช่น ปารายณวรรค สุตตนิบาต เป็นบทสนทนาโต้ตอบเกี่ยวกับปัญหาธรรมระหว่างพระพุทธเจ้ากับพราหมณ์ 16 คน ซึ่งก่อนจะมีการสนทนานั้น มีวัตถุคาถาเล่าถึงสาเหตุที่พราหมณ์ทั้ง 16 คน จะเดินทางมาทูลถามปัญหากับพระพุทธองค์อย่างละเอียด คาถา *ประเภทวยาकरणคาถา* เป็นการยกเรื่องเกี่ยวกับประสบการณ์ของการตรัสรู้ของพระปัจเจกพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ 2) เวยยาकरणะ พระพุทธเจ้าทรงยกเหตุการณ์ของกลุ่มคนที่เดินทางมาถามปัญหากับพระองค์มาประกอบการบรรยายธรรม ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับคาถา ประเภทวยาकरणคาถา แต่ต่างกันตรงที่ เวยยาकरणคาถา เป็นเรื่องของพระปัจเจกพระพุทธเจ้า ส่วน เวยยาकरणคาถา เป็นเรื่องของพระพุทธเจ้าเอง 3) อัพภูตธรรม พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องของคนที่ได้ฟังธรรมของพระองค์แล้วเกิดอัศจรรย์ใจและตรัสถึงลักษณะพิเศษของพระอริยสาวกบางองค์ และ 4) ชาตก เป็นเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า อุปมาที่ศน์จึงเป็นกลวิธีหนึ่งที่พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้แสดงธรรม พร้อมทั้งประกาศพระศาสนามาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาลักษณะอุปมาที่ศน์และวิเคราะห์อุปมาที่ศน์ในหนังสือมโหทานนิสสัย 108 กัณฑ์

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยมีลำดับขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอุปมานิทัศน์ จากสำนักหอสมุดของมหาวิทยาลัยนเรศวร กับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (วิทยาลัยสงฆ์เลย) และสืบค้นข้อมูลจากแหล่งข้อมูลในเว็บไซต์ต่าง ๆ

2. ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูลโดยการจัดกลุ่มที่มีผู้ให้ความหมายหรือคำจำกัดความไว้เหมือนกัน แสดงความถี่ของข้อมูล และเลือกเฉพาะกลุ่มที่มีความถี่มากกว่าครึ่งของจำนวนผู้ให้ข้อมูล เพื่อสรุปเป็นลักษณะของอุปมานิทัศน์

3. ขั้นนำเสนอผลการวิจัย

นำเสนอผลการวิจัยโดยการกล่าวถึงที่มาของแหล่งข้อมูล และแสดงลักษณะของข้อมูลที่เหมือนกันด้วย ตารางแจกแจงความถี่ และสังเคราะห์มาเป็นลักษณะของอุปมานิทัศน์

ผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ อุปมานิทัศน์ หรือ Allegory เท่าที่จะค้นพบได้ มีผู้ให้ความหมาย คำจำกัดความ ไว้ 12 ท่าน/หน่วยงาน คือ ทองสุข เกตุโรจน์ (2529 : 8-9) ราชบัณฑิตยสถาน 2545 (2545 : 10-11) ราชบัณฑิตยสถาน 2552 (2552 : 564-565) กอบกุล อิงคุทานนท์ (2539 : 7-9) เปลื้อง ณ นคร (2540 : 65) สมเกียรติ รักขมณี (2551 : 72) กุหลาบ มัลลิกะมาส (2524 : 126) ประภาส เพ็งฟุ้ง (2558 : 21) กรมวิชาการ (2541 : 38) วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี (1 สิงหาคม 2559)

ในส่วนของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอุปมานิทัศน์นั้น จากการสำรวจ ผู้วิจัยไม่พบงานวิจัยที่นำอุปมานิทัศน์ไปใช้เป็นแนวคิดหลักในการวิเคราะห์ มีเพียงแค่เป็นส่วนหนึ่งในโวหารภาพพจน์ ได้แก่ บทความวิจัยของอรธพร ดีที่สุด (ปีที่ 11, ฉบับที่ 2) : 117-132) เรื่อง การศึกษากลวิธีการใช้ภาพพจน์ในการคำฉันท์ บทพระนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามณฑา และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุบล จัดพิมพ์โดยกรมศิลปากร พ.ศ. 2539 ซึ่งในบทความนี้อรธพร ดีที่สุด ได้กล่าวถึง Allegory หรืออุปมานิทัศน์ตามแบบวรรณคดีอังกฤษไว้ว่า หมายถึง เรื่องเล่าที่ใช้อุปมาประกอบต่าง ๆ เป็นสัญลักษณ์ทำให้สามารถตีความได้สองนัย เพื่อสั่งสอนศีลธรรมจรรยา ศาสนา หรือ เผยแพร่ความคิดทางการเมือง มากกว่านิทานหรือเรื่องเล่าที่เล่าประกอบเพื่อส่งเสริมให้เรื่องหลักชัดเจนขึ้นเท่านั้น

นอกจากนี้ยังมีบทความ เรื่อง “การศึกษาธรรมชาติของวรรณคดี : วรรณคดีอุปนิทัศน์ตามแบบวรรณคดีอังกฤษเรื่องแรกของไทย” ของ easyroute (1 สิงหาคม 2559) ที่ได้นำอุปมานิทัศน์ไปใช้ศึกษาบทพระราชนิพนธ์เรื่องหนึ่งในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2423-2468) เขาได้ศึกษาตัวบท (Text) และพบว่าวรรณคดีเรื่องนี้มีลักษณะตรงกับบทละครอุปมานิทัศน์ (Allegory) บทละครอุปมานิทัศน์เป็นบทละครสอนศีลธรรมหรือศาสนาโดยใช้สัญลักษณ์ ทำให้ตีความได้ 2 ระดับ คือ ระดับพื้นผิวและระดับลึก ละครอุปมานิทัศน์มีมาแต่สมัยกรีก-โรมัน และรุ่งเรืองมากที่ยุคกลาง (Middle age) แต่กลับไม่พบวรรณคดีที่มีลักษณะเป็นวรรณคดีอุปมานิทัศน์ในประวัติศาสตร์วรรณคดีไทย (History of Thai literature) มาก่อนเลย จึงอาจกล่าวได้ว่าธรรมชาติของวรรณคดีเป็นวรรณคดีอุปนิทัศน์ตามแบบวรรณคดีอังกฤษเรื่องแรกของไทย ซึ่งลักษณะของอุปมานิทัศน์มีดังนี้ คือ 1) เป็นเรื่องราวหรือเรื่องเล่า 2) อุปมานิทัศน์ต้องใช้อุปมาประกอบต่าง ๆ เช่น เหตุการณ์ ตัวละคร และฉากเป็นสัญลักษณ์

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ 4 “ศาสตร์พระราชากับการสร้างสังคมอุดมปัญญาในยุคไทยแลนด์ 4.0”

วันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2561 ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

3) อุปมาที่คนต้องสื่อความหมายได้สองนัย คือ ระดับพื้นผิว และระดับลึก และ 4) อุปมาที่คนมีจุดมุ่งหมายเพื่อสั่งสอนศีลธรรม ศาสนาหรือถ่ายทอดแนวคิดทาง การเมือง

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอุปมาที่คนทั้งหมดที่กล่าวมา พบว่า นักวิชาการแต่ละท่าน/หน่วยงาน ได้ให้คำจำกัดความไว้อย่าง มีทั้งที่เหมือนกัน ใกล้เคียงกันและแตกต่างกัน สามารถจำแนกและแสดงตัวเลขความถี่ ได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง แสดงลักษณะของอุปมาที่คนที่พบ

ลักษณะของอุปมาที่คนที่พบ	จำนวน (คน/หน่วยงาน)
เป็นเรื่องราว เรื่องเล่า หรือนิทาน	11
สื่อความหมายสองนัย	10
เป็นสัญลักษณ์	2
เป็นจิตรกรรม หรือประติมากรรม	2
สั่งสอนศีลธรรม ศาสนา หรือการเมือง	8
ใกล้เคียงกับอุปมาที่ขยายความยืดความออกไป	1
เป็นบุคลาธิษฐาน	2
เป็นส่วนหนึ่งของภาพพจน์	1

จากตารางพบว่า มีลักษณะของอุปมาที่คนอยู่ 3 อย่าง ที่นักวิชาการ/หน่วยงานได้ให้ความหมายไว้ตรงกัน มากเกินกว่าครึ่งของจำนวนทั้งหมด ทำให้สามารถสรุปความหมายและลักษณะของอุปมาที่คนได้ว่า อุปมาที่คน คือ เรื่องที่ถูกนำมาเล่าประกอบการบรรยายต่าง ๆ ซึ่งจะต้องประกอบไปด้วยลักษณะ 3 ประการ ดังนี้คือ 1) เป็นเรื่องราว เรื่องเล่า หรือนิทาน 2) มีการสื่อความหมายสองนัย และ 3) เป็นการสั่งสอนศีลธรรม ศาสนา หรือการเมือง เพื่อให้เห็นแนวทางในการนำอุปมาที่คนไปใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยขอเสนอผลการวิจัยเพิ่มเติม โดยนำมาจากบทสรุปของงานวิจัยฉบับเต็ม ดังนี้คือ

จากลักษณะของอุปมาที่คนดังกล่าว ผู้วิจัยได้นำมาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์อุปมาที่คนในหนังสือมหา อานิสส 108 กัณฑ์ โดยมีการปรับเพื่อให้เข้ากับเนื้อหาของหนังสือที่ใช้อยู่ ได้เป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ 3 ประเด็น คือ 1) วิเคราะห์แก่นเรื่องของเรื่องราว เรื่องเล่า หรือนิทานที่นำมาเล่าประกอบ 2) วิเคราะห์การสื่อความหมายสองนัยผ่านความหมายแฝง และ 3) วิเคราะห์หลักธรรม

หนังสือมหาอานิสส 108 กัณฑ์ มีจำนวนอานิสสทั้งหมด 132 กัณฑ์ มีเรื่องราวที่นำมาเล่าประกอบทั้งสิ้น 97 เรื่อง ทั้งนี้เพราะบางอานิสสจะไม่มีเรื่องเล่าประกอบ เป็นเพียงบรรยายโวหารและพรรณนาโวหาร และจากเรื่องเล่าประกอบทั้ง 97 เรื่อง พบว่า มี 42 เรื่องที่มีลักษณะของอุปมาที่คนครบทั้ง 3 อย่างอยู่ในเรื่องนั้น ๆ แสดงผลสรุปของการวิจัยได้ดังนี้

1. แก่นเรื่อง แก่นเรื่องทั้งหมดนั้นเป็นแก่นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่มีความศรัทธาและปัญญา เป็นที่ตั้งในการกระทำสิ่งที่ดีมีประโยชน์แก่ตนและคนอื่น ได้แก่ การให้ทาน การเสียสละ การรักษาศีล การฟังธรรม การเจริญสติภาวนา และการงดเว้นจากอกุศลกรรมทั้งปวง

2. ความหมายแฝง จากการวิเคราะห์ความหมายแฝง พบว่ามี 2 ลักษณะ คือ ความหมายแฝงในตัวละครและความหมายแฝงในเนื้อเรื่อง ความหมายแฝงในตัวละคร พบใน 8 บทบาท ได้แก่ 1) บทบาทคนรับใช้ พบ 6 เรื่อง 2) บทบาทคนรวย พบ 3 เรื่อง 3) บทบาทคนจน พบ เรื่อง 10 4) บทบาทคู่รัก พบ 5 เรื่อง 5)

บทบาทผู้นำ พบ 1 เรื่อง 6) บทบาทพระ พบ 3 เรื่อง 7) บทบาทพ่อ พบ 1 เรื่อง และ 8) บทบาทลูก พบ 3 เรื่อง
ความหมายแฝงในเนื้อเรื่อง พบ 10 เรื่อง

3. หลักธรรม จากการวิเคราะห์พบหลักธรรมทั้งหมด 13 หลักธรรม ดังนี้คือ 1) ความกรุณา พบ 1 เรื่อง 2) บุญกิริยาวัตถุ 10 พบ 20 เรื่อง 3) สมชีวิตรม 4 พบ 5 เรื่อง 4) ความกตัญญู พบ 3 เรื่อง 5) บารมี 10 พบ 2 เรื่อง 6) มงคล 38 พบ 4 เรื่อง 7) โอวาทของธรรมาจารย์ศรีธรรม 1 เรื่อง 8) สังคหวัตถุ พบ 1 เรื่อง 9) มิจฉาทิฎฐิ พบ 1 เรื่อง 10) วิริยะ พบ 1 เรื่อง 11) อกุศลกรรม พบ 1 เรื่อง 12) ปฏิบัติบูชา พบ 1 เรื่อง และ 13) ขันติ พบ 1 เรื่อง

อภิปรายผล

จากการศึกษาพบว่า อุปมาที่คนมีลักษณะ 3 อย่าง คือ 1) เป็นเรื่องราว เรื่องเล่า หรือนิทาน 2) มีการสื่อความหมายสองนัย และ 3) เป็นการสั่งสอนศาสนา ศีลธรรม หรือการเมือง ซึ่งคล้ายกับการศึกษาของ easyroute และการศึกษาของอรรถพร ดีที่สุด ที่ลักษณะของอุปมาที่คนมี 4 อย่าง คือ 1) เป็นเรื่องราวหรือเรื่องเล่า 2) ต้องใช้ข้อประกอบต่าง ๆ เช่น เหตุการณ์ ตัวละคร และฉาก เป็นสัญลักษณ์ 3) ต้องสื่อความหมายได้สองนัย คือ ระดับพื้นผิว และระดับลึก และ 4) อุปมาที่คนมีจุดมุ่งหมายเพื่อสั่งสอนศีลธรรม ศาสนาหรือถ่ายทอดแนวคิดทางการเมือง แต่การศึกษาของทั้ง 2 ท่านนี้จะเน้นที่การวิเคราะห์ “สัญลักษณ์” ผ่านองค์ประกอบต่าง ๆ ในเรื่อง ดังเช่นตัวอย่างผลการศึกษาของ easyroute (1 สิงหาคม 2559) ที่กล่าวว่า

...องค์ประกอบต่าง ๆ ในธรรมชาติธรรมะสงครามล้วนเป็นสัญลักษณ์ คือ ธรรมเทวบุตรเป็นสัญลักษณ์ของความดี เพราะธรรมะหมายถึงคุณความดี ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะของธรรมเทวบุตร ดังที่กล่าวไว้ว่า “...ปองธรรมะปลั่ง ลุอำนาจอภุศล...” และ “...ทรงเครื่องก็ล้วนชาว สวิภูษณาสม/สำแดงสุโรดม สุจริต ณ ไตรทวาร...” ส่วนธรรมเทวบุตรก็เป็นสัญลักษณ์ของความชั่วเพราะในภาษาบาลีสันสกฤต “อ” เป็นคำเติมหน้า หมายถึง ไม่มีหรือไม่มี ดังนั้นเมื่อนำ “อ” มาประกอบกับ “ธรรม” แปลว่า ไร้ซึ่งคุณความดีก็คือความชั่ว ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะของธรรมเทวบุตรที่ว่า “ปางนั้น ธรรมะเทวบุตรผู้ใจพาล” และ “...ล้วนแต่พาลประดุจกัน / โทโสและโมหันธ์ บ่มีพินทุ์ปัญญา / เห็นใครน้ำใจซื่อ สุจริตการุญ / เขาก็มักหันเหเพราะพิโรธและริษยา” เทวดาทั้งสองนี้เดินทางมาสู่ชมพูทวีปและพบกับมนุษย์ ชมพูทวีปในที่นี้จะหมายถึงโลกทั้งโลกมากกว่าดินแดนแถบเอเชียใต้ดังที่เข้าใจกันในปัจจุบันเพราะในคัมภีร์บางตอนก็เรียกชมพูทวีปว่า “โลก” และจากไตรภูมิพิภพ ภาคมนุษย์ภูมิ เราจะพบว่าทางพระพุทธศาสนาเชื่อเรื่องทวีปทั้ง 4 ได้แก่ อุตตรทวีป บพวิเททวีป ชมพูทวีป และอมรโคยานทวีป ชมพูทวีปก็คือโลกที่เราอาศัยอยู่นั่นเอง ดังนั้นอาจสรุปได้ว่า ชมพูทวีปคือโลกมนุษย์ ส่วนมนุษย์ที่เทวบุตรทั้งสองพบนั้นก็คือตัวแทนของมวลมนุษยชาติทั้งหมด โดยอ้างอิงจากข้อความที่ว่า “กษัตริย์พราหมณ์แพศย์ศูทรทั้งหลายต่างมาเรียงราย/ ระยอบบังคมเทวัญ” ตามคติพราหมณ์ซึ่งมีอิทธิพลต่อความคิดและความเชื่อของคนในแถบเอเชียใต้แต่โบราณ มนุษย์มีอยู่ 4 วรรณะ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร ดังนั้นมนุษย์ที่อยู่ในเรื่องก็คือตัวแทนของมนุษย์วรรณะต่าง ๆ นั่นเอง...

ส่วนในงานวิจัยนี้ลักษณะของอุปมาที่คนมี 3 อย่าง ไม่ได้หมายถึงการวิเคราะห์เฉพาะสัญลักษณ์ แต่วิเคราะห์การสื่อความหมายสองนัยผ่านความหมายที่แฝงอยู่ในองค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งสอดคล้องกับการวิจัยของ อัญชลี นิมะสะอาด (2537) ที่ได้วิเคราะห์ความหมายแฝงใน 5 ลักษณะ คือ ความหมายแฝงในโวหาร ความหมายแฝงในจินตภาพ ความหมายแฝงในสัญลักษณ์ ความหมายแฝงในเนื้อเรื่อง และความหมายแฝงในตัวละคร ความหมายแฝงที่วิเคราะห์ได้นี้ จะมีความหมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องต่าง ๆ ได้แก่ ความหมายแฝงที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต หรือในการสมรส ความหมายแฝงที่เกี่ยวข้องกับหลักการพิจารณาบุคคล ความหมายแฝงเกี่ยวข้องกับการปกครอง

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ 4 “ศาสตร์พระราชากับการสร้างสังคมอุดมปัญญาในยุคไทยแลนด์ 4.0”

วันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2561 ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ความหมายแฝงที่เกี่ยวข้องกับหลักปรัชญาและแนวทางต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตของบุคคลในสังคม และความหมายแฝงที่เกี่ยวข้องกับความรัก

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่า ยังไม่มีงานวิจัยที่น่าอุปมาอุปไมยไปใช้เป็นแนวคิดหลักในการวิเคราะห์ มีเพียงแค่เป็นส่วนหนึ่งในอาหารทางปัญญาและเป็นเพียงแค่การวิจัยสั้นในลักษณะของบทความ ซึ่งในบทความไม่มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาสนับสนุน จึงเห็นควรให้นำลักษณะอุปมาอุปไมยนี้ไปใช้วิเคราะห์วรรณคดีหรือวรรณกรรมประเภทอื่น ๆ ทั้งสารคดีและบันเทิงคดี อย่างเช่น นิทานอีสป หรือหนังสือรวมเรื่องสั้นที่มักจะเป็นงานเขียนเชิงสัญลักษณ์ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อสะท้อนมุมมอง ข้อคิดต่าง ๆ ของผู้เขียนที่แฝงอยู่ในนั้น จะเป็นประโยชน์แก่คนทั่วไปที่ได้อ่าน และเป็นการพัฒนาทางการศึกษาทางด้านภาษาต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กรมวิชาการ. **วรรณคดีวิจารณ์ เล่ม 2**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2541.
- กุหลาบ มลลิกะมาส. **วรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2524.
- กอบกุล อิงคุทานนท์. **ศัพท์วรรณกรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์รักอักษร, 2539.
- คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **วรรณคดีบาลี**, พิมพ์ครั้งที่ 2: กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553.
- ทองสุข เกตุโรจน์. **อธิบายศัพท์วรรณคดี**, แปลจาก A Glossary of Literary Terms ของ M. H. Abrams. กรุงเทพมหานคร: กรมวิชาการ, 2529.
- ประภาส เพ็งฟุ้ง. “**วรรณคดี วรรณกรรม และวรรณศิลป์**” เอกสารประกอบการสอน รายวิชา 208532 วรรณคดีเอกของไทย. พิษณุโลก: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2558, (อัตสำเนา).
- ปราชญ์ชยะ. “**นวังคสัตถุศาสน์...เป็นไฉน...**”. 23 มีนาคม 2560, จาก <https://www.gotoknow.org/posts/215842>.
- เปลื้อง ณ นคร. **ภาษาวรรณนา : วิวัฒนาการและวิบัติภาษาไทย**. กรุงเทพมหานคร : เบลโล่การพิมพ์, 2540.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 34: กรุงเทพมหานคร; มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), 2559.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 4**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2545.
- _____. **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2552.
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. **อุปมาอุปไมย**. 1 สิงหาคม 2559, จาก <https://th.wikipedia.org/wiki/อุปมาอุปไมย>.
- สมเกียรติ รักษ์มณี. **ภาษาวรรณศิลป์**. พิมพ์ครั้งที่ 3: กรุงเทพมหานคร; ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2551.
- อัญชลี นิมสะอาด. “**การวิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย**”. วิทยานิพนธ์การศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. วิชาเอกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2537.

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ 4 “ศาสตร์พระราชากับการสร้างสังคมอุดมปัญญาในยุคไทยแลนด์ 4.0”

วันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2561 ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อรรถพร ดีที่สุด. “กลวิธีการใช้ภาพพจน์ในกุ่มารคำฉันท์”, วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, ปีที่ 11 ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม-สิงหาคม, 2537), หน้า 117-132.

Easyroute. “ธรรมาธรรมะสงคราม : วรรณคดีอุปมาฉันท์สันตามแบบวรรณคดีอังกฤษเรื่องแรกของไทย”. 1 สิงหาคม 2559, จาก <http://eazyroute.blogspot.com/2008/03/blog-post.html>.